

SREČANJE SLOVENSКИH SOCIOLOGOV: NEFORMALNE DEJAVNOSTI V SLOVENSKI DRUŽBI

V prijetnem okolju Otočca na Krki so se v zadnjih majskih dneh (28.-29.5.1987) srečali slovenski sociologi, da bi razpravljali o temi, ki so jo tudi sami večkrat imenovali novo in nenavadno, namreč o "neformalnih dejavnostih". Ivan Bernik je v svojem prijaznem in vsebinskem otvoritvenem nagovoru poudaril, da so različne neformalne dejavnosti pomembne strategije Slovencev, da bi se prebili skozi vsakodnevne težave in preživeli v hudih časih. So pa tudi alternativni politični dejavnik, pomembna novota, ki bo v prihodnjih letih preobrazila kulturno podobo slovenske družbe. Kajti teh dejavnosti je vse več in z njimi se tako ali drugače ukvarja vedno večje število ljudi. Skratka, gre za pojav, ki ni muha enodnevnica, ampak ki nakazuje širše razvojne trende. Bernik je prav ustrezno opozoril na to, da najrazličnejše dejavnosti, s katerimi se ljudje ukvarjajo poleg dela v službi in mimo njega, vsebujejo tudi veliko inovativnega in odkrivajo neverjetnoustvarjalnost naših ljudi. "Ljudje so sposobni več, kot mislimo in kot jim družba priznava." Naloga sociologov je, da raziščejo ta pojav in odkrijejo njegov pomen. To je seveda prezahtevna naloga za dvodnevno posvetovanje; le-to naj nakaže osnovna vprašanja in spodbudi k nadaljnjemu raziskovanju.

Referat Ivana Svetlika o neformalnem delu v Sloveniji je bil osnoven za doberšen del razprave o različnih vidikih neformalnih dejavnosti, saj je metodološko in sistematsko zgledno najprej opisal razširjenost nekaterih oblik neformalnega dela pri nas (in ob tem prispeval tudi k pojmovni opredelitvi tega kompleksnega pojava), nato pa skušal ugotoviti, kako se različni socialnodemografski faktorji povezujejo s posameznimi oblikami neformalnega dela in kako te oblike dela vplivajo na materialni položaj posameznikov. Izhajal je iz ugotovitve, da po letu 1979 v Jugoslaviji zopet narašča naturalna poraba, ki je rezultat neformalnih delovnih aktivnosti. Po nekaterih ocenah se je vrednost družbenega proizvoda, ki ga daje neformalna ekonomija, močno povečala, tja do tretjine celotnega družbenega proizvoda. Raziskava o spremembah v družbenih dejavnostih je odkrila, da dobršen del proizvodnje storitev poteka izven formalnih institucij, to je izven družbenih služb. Neformalno delo je mogoče razčleniti na samoprodukcijo, vzajemno delo, recipročno menjavo dela, altruistično delo in plačano neformalno delo. Svetlik je v svojo razpravo lahko vključil le nekatere oblike neformalnega dela, sicer: gradnjo hiše ter pomoč pri gradnji, gospodinjstva dela, ukvarjanje z otroki, popoldansko kmetovanje, popoldansko obrt, honorarno delo ter delo za plačilo, poleg tega pa še vrtnarjenje. Te dejavnosti so bile namreč upoštevane v raziskavi o kvaliteti življenja v Sloveniji, ki je bila izvedena na reprezentativnem vzorcu slovenske populacije.

Prva ugotovitev te analize je, da je neformalno delo med Slovenci močno razširjeno. Med lastniki stanovanj in stanovanjskih hiš, ki jih je nekaj manj kot polovica vseh odraslih prebivalcev Slovenije, jih je skoraj polovica prišla do stanovanja z gradnjo. Skoraj dve tretjini prebivalcev vsaj eno uro dnevno opravljajo gospodinjstva opravila, približno šestina odraslih, zaposlenih Slovencev, se ob zaposlitvi ukvarjajo še z obdelovanjem zemlje, več kot polovica prebivalcev se ukvarja z vrtnarjenjem. Samograditeljstvo, vrtnarjenje in gospodinjstvo delo se povezujejo med seboj in sestavljajo "neplačano neformalno delo", ki se loči od "plačanega neformalnega dela", kamor prištevata Svetlik popoldansko kmetovanje in druge plačane neformalne dejavnosti. Ljudje, ki se ukvarjajo s popoldanskim kmetovanjem in plačanim neformalnim delom, v glavnem niso samograditelji, in se ne ukvarjajo z vrtnarjenjem in gospodinjstvi deli.

Neplačana dela opravljajo predvsem ženske, plačana pa moški; ženske opravljajo gospodinjska dela, se ukvarjajo z otroki, medtem ko moški delajo honorarno, se ukvarjajo s popoldanskim kmetovanjem ali obrtjo. Razlike med spoloma so zelo jasne in slede tradicionalni delitvi dela in pojmovanju spolnih vlog. Razlike med starostnimi kategorijami niso tako jasne, vendar se zdi, da mlajši ljudje več delajo za plačilo, ljudje srednjih let se ukvarjajo z gradnjo hiše, starejši pa v večji meri z vrtnarjenjem. Zanimive pa so razlike med izobrazbenimi sloji. Kaže, da se z različnimi neformalnimi dejavnostmi največ ukvarjajo ljudje s srednjo izobrazbo. Gospodinjsko delo in popoldansko kmetovanje je najbolj razširjeno med ljudmi z nižjo izobrazbo, samograditeljstvo je stvar srednjega razreda, druga plačana neformalna dela pa poleg ljudi s srednjo opravljajo še ljudje z višjo oz. visoko izobrazbo. Vse oblike neformalnega dela, z izjemo gospodinjskega dela, so bolj razširjene med Slovenci kot med Neslovenci, kar povezuje Svetlik z večjimi možnostmi, ki jih imajo Slovenci za taka dela (znanstva ipd.).

Z neformalnim delom si človek lahko izboljša materialni položaj, pride do dobrin in storitev, ki jih ni na trgu, smotrno uporabi prosti čas, lahko izrazi svojo samostojnost in ustvarjalnost in prihrani denar. Predvsem za najmanj premožne velja, da z gospodinjskim delom kompenzirajo nizke dohodke. Pri tem pa je količina gospodinjskega dela odvisna od stopnje opremljenosti gospodinjstva: s povečevanjem stopnje opremljenosti gospodinjstva se količina gospodinjskega dela najprej povečuje, nato pa začne z nadaljnjim investiranjem v opremo postopoma padati. Samograditeljstvo je najzanesljivejša pot do visokega stanovanjskega standarda (in se tudi povezuje z dobro opremljenostjo gospodinjstva in lastništvom predmetov standarda). Ne vpliva bistveno na dohodek, pomembno pa izboljšuje materialni položaj posameznika. Važno pa je še nekaj: "Lahko bi rekli, da pri tej skupini (samograditelji, op. B.M.) gre za način življenja, ki ga določa dolgoročno vlaganje dela in sredstev v stanovanjski standard, gospodinjstvo in avto." Iz Svetlikove analize sledi, da neplačano neformalno delo pomembno prispeva k izboljšanju materialnega položaja posameznikov. Plačano neformalno delo manj prispeva k izboljšanju materialnega položaja tudi zato, ker je manj razširjeno. Svetlik opozarja tudi, da bi pri določanju materialnega položaja ljudi morali upoštevati tudi njihovo neformalno delo, ki je pomemben vir blaginje. Ko je komentiral svoje poročilo, je Svetlik poudaril: (1) da je neformalno delo množičen pojav in ne nekaj izjemnega; je del ekonomske strukture in načina življenja Slovencev, ter kot tako ni ostanek preteklosti, ampak pojav, ki spremlja razvoj in se tudi sam razvija in spreminja. (2) Tudi neformalno delo odraža delitev na moška in ženska dela in tako reproducira tradicionalno delitev po delu. (3) V neformalnem delu se odraža tudi različen položaj družbenih slojev. Posamezni sloji se ukvarjajo z različnimi oblikami neformalnega dela, to delo pa ima zanje tudi različne funkcije. Neformalno delo ima pomembno vlogo pri ekonomski demarginalizaciji marginalnih skupin. Te si z neformalnim delom popravljajo svoj položaj, zato ni nič nenavadnega, da naletimo na ljudi, ki imajo nizko plačo pa veliko premoženje. (4) V odnosu do neformalnega dela bi morali biti bolj tolerantni. Te vrste delo je pomemben blažilec razlik, do katerih prihaja, in bo še bolj poudarjeno moralo priti, zaradi ekonomske diferenciacije. Ob splošnem pomanjkanju virov je neformalno delo pomemben rezervoar virov. Treba pa bi bilo dvigniti produktivnost tega dela z boljšo organizacijo in uporabo sodobnih pripomočkov (računalniki), z odstranjevanjem administrativnih ovir in ustanavljanjem spodbujevalnih centrov. (5) Neformalnega dela ne bi smeli omejevati, ampak bi mu morali priznati status dela, ki dopolnjuje formalno delo v gospodarstvu in družbenih službah.

Katja Boh je prispevala referat o neformalni proizvodnji dobrin in storitev v neformalnih skupnostih. Pri tem je mislila predvsem na gospodinjsko delo, ki ni

priznано kot delo in ki je, kot je poudarila, šele sedaj postalo predmet izrecne strokovne pozornosti tudi pri nas. Gospodinsko delo namreč hi izginilo, kot so prerokovali nekateri teoretiki razvoja socializma, ampak se še vedno opravlja kot anonimno žensko delo, ki pa je izredno pomembno za preživetje družine. Odnos med formalnim in neformalnim delom je izredno fleksibilen: pri različnih dejavnostih lahko opazujemo, kako se istočasno opravljajo v okviru gospodinjstva in v formalnih ustanovah. So obdobja, ko določeno dejavnost prevzame formalni sektor in spet obdobja, ko zraste pomen neformalnega sektorja. Bohova se je vprašala, kako je mogoče, da je gospodinsko delo tako podcenjevano in sploh ni predmet javne obravnave kot vsako drugo delo. Razlogov za to je več. Eden je pomanjkanje teorije o tem delu, kar pa je mogoče obravnavati tudi le kot enega od vidikov splošnega podcenjevanja in zanemarjanja. Gotovo je osnovni vzrok dejstvo, da gre za dejavnost v zasebni sferi, za nekvificirano žensko delo. Prve spodbude za prevrednotenje te dejavnosti so prišle iz feminističnih vrst v okviru tim. debate o gospodinskih delih. Drugi razlog za to, da se v zadnjem času temu delu posveča večja pozornost, je dejstvo, da so nekatere gospodinske dela (npr. gospodinska pomoč starim ljudem) začele izvajati profesionalne ustanove, pa jih je bilo treba oceniti, začeti zanje usposabljanje kadre itd. Tretji razlog so neizpolnjena pričakovanja v zvezi s kvaliteto storitev profesionalnih ustanov, ki jim vedno bolj očitajo industrijski način pri obravnavanju ljudi, v nasprotju z bolj osebnim in individualiziranim obravnavanjem v družini, sorodstvu, prijateljskih skupinah. Vendar pa je težnja, da bi vse več storitev v okviru družbenih dejavnosti prenesli nazaj v družino, nerealna. Zaposlovanje žensk v formalnem sektorju namreč narašča in ne kaže, da bi družina kaj kmalu imela več časa zase. Zato je plodnejša usmeritev iskanje alternativnih načinov organiziranja teh dejavnosti. Vsekakor pa je krepitev neformalne proizvodnje storitev dolgoročni trend.

Zelo pronicljivo je analizirala zagate stanovanjske preskrbe Srna Mandič in opozorila na prikritе funkcije neformalne preskrbe - samograditeljstva pri vzdrževanju lažne slike uspešnosti stanovanjske politike. V resnici bi sploh težko govorili o kaki politiki na tem področju. Bistvo stanovanjske politike bi moralo biti zagotavljanje pogojev za to, da bi človek prišel do stanovanja. Mandičeva je analizirala vsebino govora na področju stanovanjske politike in ugotovila, da prevladujejo proceduralne teme in ne bistvene, vsebinske. Razpravlja se o samoupravnih organiziranosti, o organiziranju kupcev, o metodologiji določanja cen itd., ne pa o tem, kako ljudem zagotoviti stanovanja. Med vsebinskimi temami spet prevladujejo tiste, v katerih se odražajo življenjski interesi gradbeništva in z njim povezanih gospodarskih sektorjev. Ker stanovanjska politika ni učinkovita, si ljudje pomagajo kakor vedo in znajo s samograditeljstvom, pri katerem se opirajo na delo družinskih članov, pomoč sorodstva in soseske. Neformalna stanovanjska preskrba torej amortizira (blaži) disfunkcije formalne preskrbe. Vendar pa ta blažilni učinek neformalne stanovanjske proizvodnje hkrati zavira razvijanje alternativnih modelov stanovanjske preskrbe. Prednosti sorodstvene mreže kot proizvajalca stanovanj so stabilnost in recipročnost, pretok virov od tam, kjer jih je več, tja, kjer jih je manj (od starejše generacije k mlajši). Toda opiranje na sorodstvo pomeni za mladega človeka nesamostojnost: potrjen je socialni kontrolni sorodstva, prisiljen stanovati s starši. Tak način stanovanjske proizvodnje podpira težnje k varnosti in konzervativnosti. Povečevanje neformalne preskrbe s stanovanji torej ni odgovor na preživetost formalne preskrbe ampak odraz nemoči, da bi vzpostavili ustrezen model stanovanjske politike.

Izvajanje Mandičeve je dopolnil še Drago Kos, ki je analiziral pojav črnih gradenj kot najbolj skrajšen izraz nemoči formalnega sistema stanovanjske politike.

Pri tem je zadel bistvo že s tem, ko je poudaril, da imamo pri nas opraviti z **zamolčano toleranco** od črnih gradenj, torej s toleranco do nelegalnega samograditeljstva. Ta toleranca izvira iz dejstva, da črno graditeljstvo kompenzira nesposobnost formalnega sektorja in kljub vsemu (= kljub zakonu) omogoča preskrbo s stanovanji ter tako prikriva omenjeno nesposobnost. Ta nesposobnost pa je v dobri meri posledica "maksimalističnega pristopa" v stanovanjski politiki, tj. idealističnega in utopičnega planiranja stanovanjske gradnje s strogimi in nerealnimi zahtevami, privilegiranostjo izvajalcev itd. Urbanistično planiranje je po Kosovih besedah totalitarno, saj preveč podrobno določa, kje, kaj in kako naj se gradi ter pušča premalo svobode in samostojnosti. Reakcija na ta nemočni maksimalizem je pragmatizem, ki pa vodi do ekscesov kot so črne gradnje in popolno neupoštevanje kakršnih koli arhitektonskih kriterijev in celo navadnega dobrega okusa.

V skupini, ki je razpravljala o neformalni proizvodnji storitev v družbenih dejavnostih, je bilo predstavljenih še nekaj zanimivih prispevkov. Med njimi naj omenimo predvsem prispevek Tanje Renar o svetlobi in sencah družinskega dela. Predstavila je tri poskuse pojmovne opredelitve in razčlenitve "družinskega dela". Opozorila je najprej na dejstvo, da je bilo v predmeščanskih epohah delo v družini in za družino družbeno pomembno delo in bistvena sestavina celotnega družbenega dela. Šele s kapitalizmom se je ločilo od tim. produktivnega dela in se pogreznilo v "senco" zasebnosti in ženskega "dela za ljubezen". Po eni od konceptualizacij vsebuje to delo družbeno reprodukcijo (kot "tovarna zasebnosti"), reprodukcijo delovne sile (gospodinjstvo delo) in reprodukcijo ljudi (vzgoja ipd.). Drug poskus pojmovne razčlenitve družinskega dela ga deli na gospodinjstvo delo, potrošno delo in odnosno delo (slednje vključuje aktivnosti kot so: negovanje bolnih, ustvarjanje prijetnega počutja ipd.). Najgloblje seže koncept "ženskega produkcijskega načina" (U.Prokop), ki poleg materialne proizvodnje žensk v družini in proizvodnje storitev upošteva kot dimenzije ženskega dela še ideološko transmisijo in afektivne podpore in investicije. "Produkcija je ne nazadnje produkcija družbenih odnosov in zavesti". Ženski produkcijski način je v osnovi preslikava odnosov med materjo in otrokom: sposobnost zaznavanja in zadovoljevanja potreb drugega. Ženske produkcijske sile pa so možnost in sposobnosti neinstrumentalnega obnašanja (oblikovanja odnosov) in personalizma - obravnavanje ljudi kot oseb. To so značilnosti, ki presegajo dane družbene odnose, hkrati pa je na teh značilnostih temelječa ženska profesionalna kultura "izjemno funkcionalna in ustreza obstoječi delitvi dela, je torej dejavnik stabilnosti sistema". Tako se zdi, da je tudi tisto, kar sistem transcendirá, ostalo vključeno vanj.

Nevenka Sadar je prav ustrezno opozorila na meje neformalnega dela in s tem uravnotežila nekoliko preveč euforično stališče do neformalnega dela. Opozorila je na mnenje Gershunyja, da je neformalna proizvodnja v gospodinjstvu lahko učinkovita le v kombinaciji neplačanega dela s kapitalnimi dobrinami formalne ekonomije. Tako je neformalna proizvodnja učinkovita (rentabilna) le, če so izpolnjeni nekateri pogoji, s katerimi pa ne razpolagajo vsi ljudje, sicer pa je lahko kaj nezanesljiv vir preživljanja in dvomljivo gospodaren vir dobrin. Povečanje razlike med spoloma v vrsti del in obremenjenost s plačanim v primerjavi z neplačanim delom. Neformalno delo je kompenzacija za neučinkovito formalno ekonomijo vendar predvsem za ljudi srednjih let in srednjega sloja. Poleg tega je večji del neformalne produkcije dobrin in storitev cenejši samo kratkoročno. "Dolgoročno pa je takšna samoprodukcija, kot obstaja sedaj pri nas, neracionalna in zelo draga." Da bi bila bolj kvalitetna in učinkovita, bi morali biti izpolnjeni naslednji pogoji: učinkovita in kvalitetna formalna produkcija, ustreza organizacija lokalnega življenja in samoreguliranje življenjskega cikla. Majda Čer-

nič je v svojem prispevku o družini kot blažilcu družbenoekonomske krize razpravljala o vzrokih podružbljanja družinskih funkcij in njegovih disfunkcijah. Ugotovila je, da je v prvi fazi prišlo do reduciranja vloge družine in odvzemanja njenih funkcij. V drugi fazi pa so se pojavili problemi v zvezi s funkcioniranjem družbenih ustanov, da bi nato v tretji fazi priznali, da ustanove ne morejo prevzeti skrbi in odgovornosti, ki jo imajo družinski člani drug do drugega in da ne smemo zanemariti emocionalnega potenciala, ki ga vsebujejo vsakdanja opravila v družinskem krogu. Sklenila je takole: "V zadnjem času prihaja v sociološkem raziskovanju družine vse bolj do izraza spoznanje o njeni nadomestljivi vlogi za blaginjo, ne le otrok, starih in bolnih, temveč tudi odraslih, zdravih ljudi. Opazna je sicer težnja k večji privatnosti, kar pa ne pomeni želje po izoliranosti in samozadostnosti. Družina še vedno ostaja za večino ljudi edini prostor, kjer lahko izpolnjujejo svoja življenjska pričakovanja. Postavlja pa se vprašanje, kje so meje tolerantnosti poseganja družbe v njeno funkcioniranje, njene vzdržljivosti v razmerah družbenoekonomske krize."

Pavla Rapoša-Tajršek je poročala o dosedanjih izkušnjah s prostovoljnim delom v družbenih dejavnostih (Njen referat objavljamo v tej številki, na srečanju pa ga je v odsotnosti referentke podal Vito Flaker). V isti skupini je **Vito Flaker** opisal delo skupine za samopomoč, ki deluje v okviru mladinskega centra v Kersnikovi ulici in je znana kot PIN-Infomalnica.

Le bežno lahko omenimo druge prispevke, ki so nekoliko bolj oddaljeni našemu področju ali pa, ki njihovih avtorjev nismo imeli prilike slišati. **Peter Klinar** je prispeval temeljno razpravo o neformalnih delovnih skupinah, o motivih, vzrokih in oblikah neformalnega dela v Sloveniji ter pri tem opozoril na pozitivne in negativne vidike takega dela. **Ana Barbič** je obravnavala neformalne dejavnosti kmetov in prišla do zaključka, da so za kmete le začasna rešitev. **Ciril Klajnšček** je opisal svoje delo v "formalni instituciji" kot neformalno dejavnost in s tem na zanimiv način problematiziral smisel "formalnega" dela v taki ustanovi. **Zdravko Zrimšek** je prispeval referat o neevidentiranem dopolnilnem delu izven sistema zaposlenosti. Srečanja so se udeležile osebno ali le s prispevki še: **Mirjana Vasovič** z referatom o vrednostnih prioritetah mladih pripadnikov neformalnih skupin, **Snežana Joksimovič** s poročilom o neformalnem združevanju mladih v Beogradu in **Dragan Popadić** z referatom o stališčih mladih do novih družbenih gibanj.

Veliko zanimanja so vzbudili referati, v katerih je poudarjena politična problematika in referati, ki so razpravljali o alternativnih gibanjih. **Peter Jambrek** je obravnaval naravne in umetne skupnosti, se pri tem zadržal pri analizi "osrednje kontrole naravnih skupnosti" (ter tako dregnil v pomemben proces, ki zavira razvoj "neformalnih" dejavnosti). Zanimiva je njegovo razvijanje etimoloških implikacij pojma krize kot tudi pripomba, da bi se morali v naši situaciji zamisliti nad antičnim simbolom kače, ki žre lastni rep! **Dimitrij Rupel** je prispeval razpravo o alternativnih gibanjih v kulturi, **Gregor Tomc** je analiziral reakcije na pobudo o civilnem služenju vojaškega roka. Drugi prispevki: **Andrej Škerlep**, Neformalno komuniciranje v ljubljanski urbani javnosti ; **Ida Hojnik**, "Brstenje" kulture medčloveških odnosov; **Mirjana Ule**, Nova politična senzibilnost mladih; **Mojca Pešec**, Akcijske možnosti alternacije politik - primer ekologizacije življenja in delovanja.

Vse priznanje gre organizatorjem, ki so dobro poskrbeli, da je srečanje nemo-teno potekalo, predvsem pa, ki so vse referate, ki so pravočasno prispeli, razmnožili in zvezali, ki so jo udeleženci dobili že nekaj dni pred začetkom srečanja.

Tako so sociologi uspešno dopolnili in nadgradili prizadevanja po razvijanju prostovoljnega dela v družbenih dejavnostih ter tudi drugih oblik prostovoljnega in neformalnega dela in medsebojne pomoči ter sodelovanja, prizadevanja, ki delavcem na področju socialnega dela niso tuja, saj zadnjih petnajst let zdržema in zavzeto razvijamo te oblike. Vsem, ki imajo že praktične izkušnje z organizacijo prostovoljnega dela, z razvijanjem samopomoči in vzajemne pomoči in z raziskovanjem teh vprašanj, bodo misli, izrečene na letošnjem sociološkem srečanju, prav dobrodošle.

Blaž Mesec